

nikowymi (LBL, lg. D. Fijałkowski w 1956 r.), pozostałe znane są jedynie z literatury (Fijałkowski 1958b).

Siedliska i fitocenozy

Gatunek związany jest z suchymi murawami z klasy *Festuco-Brometea*. Rośnie na podłożu wapiennym, głównie na rędzinach czarnoziemnych. Notowany był na suchych zboczach, przydrożach i odłogach.

Dracocephalum ruyschiana L. Pszczelnik wąskolistny

Rodzina: *Lamiaceae* (*Labiatae*) – jasnotowate (wargowe)

Status

W Polsce gatunek krytycznie zagrożony. W krajach ościennych: wyginął w Niemczech i w Obwodzie Kalinin-

Morfologia i biologia

Dąbrówka podolska jest niewielką byliną, do 25 cm wysokości, o łodydze gałęzistej, podnoszącej się, niekiedy w nasadzie zdrewniałej. Liście ma owłosione, najniższe odwrotnie jajowate zbiegające w ogonek. Wyższe liście łodygowe i podsadki są głęboko trójdzielne o równowąskich łatkach. Podsadki są mniej więcej długości kwiatów. Kwiaty, 1,5–2,5 cm długie, zebrane po 2 w nibyokółki. Korona jest 4–6 razy dłuższa od kielicha, żółta, purpurowo lub fioletowo nakrapiana i prążkowana, owłosiona. Dąbrówka podolska kwitnie od maja do sierpnia. Jest rośliną owadopylną. Owociki roznoszone są przez mrówki.

Charakterystyka populacji

Na stanowiskach w okolicach Jarczowa i Gródka populacja opisywana była jako „miejscami liczna”, na pozostałych stanowiskach rosły pojedyncze osobniki.

Przyczyny wyginięcia

Od kilkudziesięciu lat, mimo poszukiwań, gatunek nie został odnaleziony. W Polsce występował na granicy zasięgu i jedną z przyczyn zaniku stanowisk może być naturalna regresja obszaru występowania. Dąbrówka podolska związana była głównie z siedliskami antropogenicznymi (przydroża, odłogi, miedze), dlatego powodem jej ustępowania były zapewne zmiany sposobu użytkowania gruntów: zajmowanie pod uprawę odłogów, stosowanie herbicydów, bądź też zaniechanie wypasu i zarastanie muraw na tzw. wygonach. Jednak nadal istnieją w obrębie wcześniejszego zasięgu potencjalnie dogodnie dla tego gatunku siedliska i jego odnalezienie wydaje się możliwe.

Anna Cwener

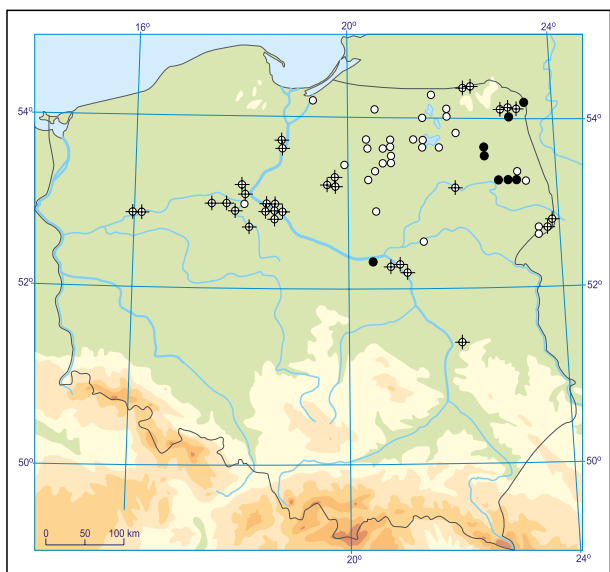
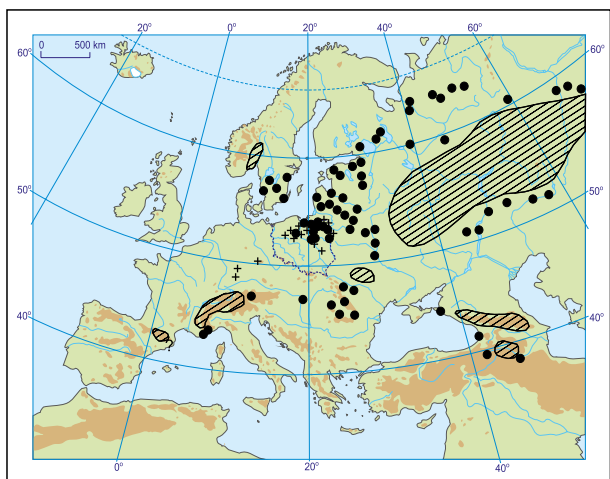
Summary

Ajuga chia is probably an extinct species in Poland. In our country it reached the north-western limit of its range. The species was known from 4 sites in the Volhynia-Podolia Upland, situated close to the south-eastern border of the country. *A. chia* is a termophilous species preferring alkaline soils, mainly rendzinas. It grows in grasslands, on the margins of fields or in uncultivated lands. There is still a chance of discovering the plant in its former area of occurrence.

gradzkim, ginący na Litwie, narażony na wyginiecie na Białorusi, o nieznanym stopniu zagrożenia na Ukrainie. Umieszczony na europejskiej czerwonej liście roślin naczyniowych.

Rozmieszczenie geograficzne

Gatunek o rozległym euroszyberyjskim zasięgu. Zwartę zasięg ciągnie się od Niziny Wschodnioeuropejskiej po wschodnią Syberię. Na rozproszonych stanowiskach

europiejskich występuje od południowej części Półwyspu Skandynawskiego po Alpy, Półwysep Bałkański i Kaukaz, na zachodzie po Pireneje (Hultén, Fries 1986).

Występowanie w Polsce

W naszym kraju pszczelnik wąskolistny znany jest z około 50 stanowisk. W większości skupiają się one w północno-wschodniej części kraju, sięgając na zachód po doliny Noteci oraz dolnej i środkowej Wisły (Zajac, Zajac 2001). Wiele nie zostało potwierdzonych od stu i więcej lat. Są to: w Pradolinie Toruńsko-Eberswaldzkiej okolice Krzyża i Wielenia (Spribille 1897) oraz Szubina (Bock 1908), na Pojezierzu Wielkopolskim okolice Inowrocławia (Spribille 1883), na Nizinie Środkowomazowieckiej okolice Puław (Kucharczyk 2001a), na Nizinie Północnomazowieckiej pod Łomżą (Waga 1847–1848), a także większość stanowisk na Pojezierzu Mazurskim (Abromeit i in. 1898–1940). Stanowiska w Dolinie Dolnej Wisły w okolicach Kwidzyna, w Pradolinie Toruńsko-Eberswaldzkiej pod Toruniem oraz na Pojezierzu Chełmińsko-Dobrzyńskim koło Lidzbarka Welskiego nie zostały potwierdzone co najmniej od lat 60. i 70. XX w. (Herbich 1974b; Załuski 1988; inf. ustne: J. Herbich, R. Markowski, L. Rutkowski,

T. Załuski). Na początku lat 80. XX w. odnaleziono nowe stanowisko na Pobrzeżu Gdańskim w okolicach Elbląga, a w 1990 r. pojedyncze rośliny pszczelnika widziano w rezerwacie Dzikie Ostrów koło Brzozy Bydgoskiej (M. Boinński, inf. ustna). Z doliny Bugu o występowaniu *Dracocephalum ruyschiana* brak aktualnych danych (Ćwikliński, Głowacki 2000). Na Nizinie Północnopodlaskiej gatunek zapewne wymarł już w Puszczy Białowieskiej, gdzie rósł niegdyś na kilkunastu stanowiskach (Sokołowski 1995a). Ostatnia obserwacja z tego kompleksu leśnego pochodzi z lat 2000–2003 (A. Obidziński, inf. ustna). Pszczelnika wąskolistnego nie odnaleziono na stanowiskach podawanych dawniej z Pojezierza Litewskiego w Wigierskim Parku Narodowym (Sokołowski 1989 (1990)b; D. Wołkowycki, W. Adamowski, mat. npbl.; M. Romański, inf. ustna), odkryto natomiast jedno nieznanie wcześniej stanowisko przy południowo-zachodniej granicy Parku (D. Wołkowycki, W. Adamowski, mat. npbl.) oraz na wschód od Sejna (K. Fiedorowicz, inf. ustna). Stosunkowo liczne stanowiska odnaleziono ostatnio na Nizinie Północnopodlaskiej w dolinie Biebrzy, od ujścia Jęgrzni po Brzeziny Kapickie (Werpachowski 2000, 2005) oraz w Puszczy Knyszyńskiej (Sokołowski 1995b; Wołkowycki 2008 i mat. npbl., W. Adamowski, mat. npbl.; E. Piwożnikow, inf. ustna). W okolicach Warszawy gatunek występuje współcześnie jedynie w Puszczy Kampinoskiej (K. Torzewski, inf. ustna; por. Sudnik-Wójcikowska 1987).

Fot. 177. *Dracocephalum ruyschiana* koło wsi Tobołowo w Puszczy Augustowskiej na Pojezierzu Litewskim (2012)

Siedliska i fitocenozy

W centralnej części zasięgu, w Europie Wschodniej i zachodniej Azji, *Dracocephalum ruyschiana* jest związany z lasami modrzewiowymi, borami sosnowymi i sosnowo-dębowymi, lasostepami i stepami łąkowymi, występującymi zwłaszcza na lżejszych, piaszczystych glebach (Walter 1974, Tihomirov 1987). W Niemczech gatunek występował na suchych glebach kamienistych, piaszczystych lub gliniastych, w zbiorowiskach okrajkowych ze związku *Geranion sanguinei*, w murawach ze związku *Festucion variae* lub w nawapiennych lasach sosnowych ze związku *Erico-Pinion* (Oberdorfer 1983). W Polsce pszczałnik wąskolistny występuje głównie na obszarach o subkontynentalnych cechach klimatu. Zajmuje siedliska świeże o przepuszczalnych glebach mineralno-próchnicznych wytworzonych z piasków lub piasków i żwirów słabogliniastych, o umiarkowanej żyzności i zakwaszeniu. Optimum warunków znajduje na siedliskach lasu mieszanego świeżego i żyzniejszych postaci borów mieszanych świeżych, na których roślinność potencjalną stanowią dąbrowy świetliste *Potentillo albae-Quercetum* i subkontynentalne bory sierpikowe *Serratulo-Pinetum*. Rośnie najczęściej w zbiorowiskach okrajków leśnych z klasy *Trifolio-Geranietae*, w miejscach prześwietlonych i w lukach drzewostanu. Część stanowisk znajduje się w różnego typu zbiorowiskach zastępczych, jak drągowiny sosnowe i osikowo-dębowe.

Morfologia i biologia

Pszczałnik wąskolistny jest byliną, chamefitem tworzącym kępy. Pędy, o równowąsko-lancetowatych, całobrzegich, skórzastych liściach ustawionych naprzeciwlegle, osiągają wysokość od 30 do 60 cm. Dolne liście osadzone są na krótkich ogonkach, a górne siedzące.

Okazałe, 2,5–3 cm długie, niebieskofioletowe kwiaty, o górnej wardze hełmiasto sklepionej, są zebrane w szczytowe kłosokształtne kwiatostany. Kwiaty są obupłciowe, przedprątne, zapylane przez trzmiele (Hegi 1925). Kwitnienie trwa od czerwca do sierpnia. Przy braku zapylaczy może dojść do samozapylenia (Milberg, Bertillon 1997).

Charakterystyka populacji

Populacje w dolinie Biebrzy liczą od 100 do 500 pędów kwitnących i owocujących, rosnących w niewielkich skupieniach (A. Wróblewska, C. Werpachowski, mat. npl.). Przy granicy Wigierskiego Parku Narodowego, a także na większości stanowisk znanych z Puszczy Knyszyńskiej zwykle występuje po kilkadziesiąt pędów, na największym z nich, w okolicach Knyszyna, obserwuje się ponad 1000 pędów na powierzchni około 30 a. Zamierające lub wymarłe populacje w Wielkopolsce, nad dolną Wisłą i w okolicach Lidzbarka Welskiego składały się z pojedynczych osobników (inf. ustne: M. Boiński, J. Herbich, T. Załuski). Populacje zajmują zwykle niewielki areał, od 1 do około 10 a.

Zagrożenie i wskazania ochronne

Gatunek zagrożony w europejskiej części zasięgu i objęty Konwencją Berneńską. W Polsce podlega ochronie prawnej. Główną przyczyną spadku liczebności populacji i zaniku stanowisk pszczałnika wąskolistnego są przekształcenia zbiorowisk leśnych i okrajkowych. Sukcesyjne przeobrażenia widnych lasów i borów mieszanych związane są ze wzrostem zwarcia podszytu i niższych warstw drzewostanu, budowanych głównie przez grab i świerk, z ekspansją bylin, takich jak orlica i różne gatunki trzcinika, a w konsekwencji ze wzrostem zacielenia. Na wielu nieistniejących już stanowiskach, np. w Puszczy Białowieskiej, procesy tego typu powstrzymane były dawniej przez presję zwierząt roślinożernych, zarówno dzikich, jak i domowych wypasanych w lasach. Ochrona lokalnych populacji gatunku wymaga usuwania drzew i krzewów nadmiernie zacieleniających stanowiska, a ewentualnie także wykaszania ekspansywnych bylin.

Wojciech Adamowski i Dan Wołkowycki

Summary

Dracocephalum ruyschiana was known from about 50 locations situated mostly in NE Poland. Many of them were not confirmed during the last several decades. Quite recently, two large populations have been discovered in the Northern Podlasie Lowland: in the Biebrza valley and in the Knyszyn Forest. *D. ruyschiana* grows in sunlit places, in fresh habitats of moderate fertility and pH, in light permeable humus and mineral soil. Optimum conditions for its development are in the habitats of fresh mixed forest and more fertile fresh mixed pine forest. The species disappears due to changes in the use of forest communities, resulting in the increasing density of forest. To protect the local populations of *D. ruyschiana*, the removal of overshadowing trees and shrubs and mowing of expansive perennials are recommended.